

"היינו בבית ספר ולדורף"

תוצאות סקר בוגרים מבתי ספר ולדורף

ד"ר גלעד גולדשמידט

מבוא

בשנת 2019 חגג זרם החינוך המוכר בשם "חינוך ולדורף" או "חינוך אנתרופוסופי" 100 שנה להיווסדו. לרגל ציון האירוע נערך מחקר על-ידי אוניברסיטת אלנוס (Alanus Hochschule) בגרמניה בשיתוף פעולה עם האיגוד הגרמני לבתי ספר ולדורף (Bund der freien Waldorfschulen) הבודק כיצד בוגרות ובוגרי בתי ספר ולדורף רואים ומעריכים את התקופה בה היו בבית הספר, וכיצד הם רואים את התפתחותם האישית והמקצועית בהקשר לחינוך שעברו במסגרתו.¹

ארגון הגג של חינוך ולדורף בישראל, "הפורום הארצי לחינוך ולדורף", יזם מחקר מקביל עבור בוגרות ובוגרי בתי ספר ולדורף בישראל. המחקר התבסס על השאלון הגרמני ונערך באותה מתודה

מדעית. על הסקר ענו כ־300 בוגרות ובוגרים של כמה בתי ספר ולדורף בישראל. תוצאות הסקר המצומצמות מובאות להלן.

חינוך ולדורף

חינוך ולדורף נוסד בשנת 1919 בעיר שטוטגרט בגרמניה, כאשר בעל מפעל לייצור סיגריות אמיל מולט (Emil Molt) ביקש מרודולף שטיינר – פילוסוף, מדען, סופר ומייסד של תנועה רוחנית: "אנתרופוסופיה" – לנהל עבורו בית ספר לילדי העובדים במפעל. שטיינר קיבל עליו את המשימה, הכשיר מורים, פיתח תוכניות לימודים, הדריך את המורים במתודות הוראה וניהל את בית הספר כחמש שנים עד למותו.

כיום, 2021, זהו אחד מהזרמים החינוכיים האלטרנטיביים הגדולים והמבוססים ברחבי העולם. ההערכה היא שקיימים מעל ל־1,300 בתי ספר ולדורף בעולם, אלפי גנים ועשרות מוסדות להכשרת גננים ומורים.* בארץ החל זרם חינוכי זה את פעולתו באמצע שנות ה־80 של המאה שעברה עם גני ילדים בירושלים, הרדוף וטבעון. בית הספר ולדורף הראשון הוקם בהרדוף (1989) ואחריו צמחו רבים אחרים. כיום (2021) פועלים בארץ כ־33 בתי ספר ולדורף, מעל 100 גני ילדים, וכ־7 מוסדות להכשרת מורים, ביניהם שניים בתוך מכללות מורים, המשלבים הכשרה אקדמית עם לימודי ולדורף.**

בשנת 2016 נחתם בין הארגון הישראלי לחינוך ולדורף לבין משרד החינוך הסכם המכיר בדרך חינוכית זו ומאפשר שילוב של גנים ובתי ספר

ולדורף במערכת החינוך הממלכתית.² הסכם זה אפשר לכל בתי הספר ולדורף הרוצים בכך לעבור לחינוך הציבורי, ויצר אפשרות לייסוד של גנים ובתי ספר ברוח זו במסגרת מערכת החינוך הממלכתית ובפיקוחה. חינוך ולדורף נשען על פסיכולוגיה התפתחותית מייסודו של רודולף שטיינר. דרך חינוכית זו שואפת להתכוון לילדים עצמם, כך שגם תוכן הלימוד וגם אופן העברתו יהיו מתוך עולמם הפנימי וצרכיהם העמוקים. בית ספר ולדורף שם דגש על התנסות חווייתית ומעמיקה בכמה שיותר שטחי עשייה, אמנות ולמידה עיונית, זאת ללא היררכיה או העדפה של תחום זה או אחר. תלמידי בית הספר, ככל הגילאים, מתנסים בתהליכים אמנותיים כמו ציור, רישום, מוזיקה, דרמה, תנועה, פיסול ועיצוב; בתהליכי עשייה ויצירה כמו בנייה, נגרות, קדרות, קליעת סלים, צילום וכדומה, ובתהליכי למידה עיונית בתחומי הלימוד השונים.

תהליכי הערכה בחינוך ולדורף אינם מערבים מבחנים משווים וציונים מספריים. ההערכה הינה תמיד אישית, מכוונת לילדה עצמה ולהתקדמותה בתחומי העשייה השונים. בנוסף, מערבים תהליכי ההערכה עשייה אמנותית, מחברות תיעוד ("מחברות תקופה" – מחברות שהתלמידים יוצרים בעצמם כתיעוד של תהליך הלימוד) ושיחות אישיות.

מתודה מחקרית

השאלון עצמו תורגם מגרמנית והיה זהה לשאלון הגרמני. הוא נשלח באמצעות בתי ספר תיכון ולדורף לבוגריהם, ובמקביל פורסמה בקשה לענות עליו גם ברשתות החברתיות הרלוונטיות. ענו על השאלון 301 בוגרות ובוגרים. לא כולם ענו על כל השאלות.

* למידע עדכני ראו: freunde-waldorf.de/en

** נתונים מעודכנים אפשר למצוא באתר: waldorf.co.il. הם שונים מעט מאלה שמופיעים במסמך העמדה של הגתאנום. ההבדל נובע משוני בהגדרות.

באיזה כיתה התחלת ללמוד בבית ספר ולדורף? (*n=260)

כיתה	שכיחות	%
כיתה א'	163	62.7
כיתה ב'	9	3.5
כיתה ג'	15	5.8
כיתה ד'	17	6.5
כיתה ה'	6	2.3
כיתה ו'	3	1.2
כיתה ז'	6	2.3
כיתה ח'	3	1.2
כיתה ט'	30	11.5
כיתה י'	4	1.5
כיתה יא'	4	1.5

ממוצע	מינימום	מקסימום	טווח
9.15	1	12	11

מועד סיום בית הספר

רוב הבוגרות והבוגרים שלקחו חלק במחקר סיימו את לימודיהם בכיתה ספר ולדורף בכיתה י"ב (72.9%), מכאן שרוב הנחקרים סיימו לפחות 4 שנים בתיכון, או 12 שנים בחינוך ולדורף (חלקם למדו גם בגן הילדים). מספר שכיח נוסף של בוגרים סיימו את בית הספר בכיתה ח' או ט'. אלה הם בוגרים של בתי ספר ללא תיכון, או כאלה שבחרו להחליף מסגרת לאחר תום לימודיהם בבית הספר היסודי.

* n מייצג את מספר האנשים שענו לשאלה.

בשאלון היו שאלות סגורות ופתוחות. התשובות על השאלות הסגורות עברו עיבוד סטטיסטי והן מוצגות בטבלאות בהמשך. התשובות הפתוחות עברו עיבוד נתונים איכותי והן מוצגות בסיום המאמר.

א. נתוני הנחקרים

גיל הנחקרים

גיל הנחקרים הממוצע הוא 24, כאשר הצעיר ביותר בגיל 15 והמבוגר ביותר בגיל 38. בשנת 2019, השנה בה נערך הסקר, היו בוגרי הכיתה הראשונה של בית הספר הוותיק בארץ, הרדוף, בני 37-38, כך שגיל הבוגרות והבוגרים מקיף את כל טווחי הגילאים של אותה שנה, מבוגרות ובוגרי בתי ספר יסודיים ועד לוותיקות ולוותיקים שבבוגרי חינוך ולדורף בארץ.

ממוצע	מינימום	מקסימום	טווח
23.6	15	38	23

מספר שנות הלימודים בבית ספר ולדורף

רוב הבוגרות והבוגרים התחילו ללמוד בבית ספר ולדורף בכיתה א' (62.7%), כאשר הנתון השכיח הבא הוא התחלת לימודים בכיתה ט'. זוהי נקודת הכניסה לתיכונים, כך שמדובר בדרך-כלל על תלמידים שלמדו בבתי ספר אחרים והצטרפו לחינוך ולדורף רק בתיכון. מספר השנים הממוצע של העונות והעונות למחקר בבית ספר ולדורף הוא 9 שנים.

באיזה כיתה סיימת ללמוד בבית ספר ולדורף? (n=258)

כיתה	שכיחות	%
כיתה א'	1	0.4
כיתה ו'	2	0.8
כיתה ז'	1	0.4
כיתה ח'	23	8.9
כיתה ט'	38	14.7
כיתה י'	3	1.2
כיתה י"א	2	0.8
כיתה י"ב	188	72.9

בית הספר בו למדו הבוגרים

רוב הבוגרות והבוגרים שלקחו חלק במחקר למדו בבית הספר ולדורף הרדוף (40%). בנקודת הזמן שבה נערך המחקר (2019) היה זה בית הספר הוותיק ביותר ויצאו ממנו כ-60 עד 80 בוגרים מדי שנה. שכיחות הבוגרות והבוגרים בבתי ספר אחרים מצביעה גם היא על ותק התיכון וגודלו באותה נקודת זמן.

באיזה בית ספר למדת? (n=263)

בית ספר	שכיחות	%
הרדוף	105	39.9
שקד, טבעון	46	17.5
אורים, כפר הירוק	38	14.5
זומר, רמת גן	38	14.5
אדם, ירושלים	20	7.6
אשל הנשיא, באר שבע	16	6.1

תעודת הסיום

רוב הנחקרים יצאו מבית הספר עם בגרות מלאה (64%), כאשר 12% מהם סיימו עם בגרות חלקית והשאר סיימו את בית הספר לפני כיתה י"ב – עזבו לבית ספר אחר או שבבית ספרם לא היה תיכון.

עם איזה תעודה סיימת את בית הספר? (n=257)

תעודה	שכיחות	%
בגרות מלאה	165	64.2
תעודת סיום י"ב (ללא בגרות)	61	23.7
בגרות חלקית	31	12.1

ב. נתונים אישיים על הבוגרות והבוגרים היום

מגדר

כמעט שני שלישי מהנחקרות מגדירות את עצמן כנשים, קצת יותר משליש מגדירים את עצמם כגברים ומיעוט (2) מגדיר את עצמו כנטול מין או מסרב להתייחס להגדרה:

כיצד את/ה מגדיר את מינך? (n=256)

מגדר	שכיחות	%
זכר	90	35.2
נקבה	164	64.1
אִבִּינָאָרִי	2	0.8

4	6	הנדסת חשמל ומכונות
4	6	ספרות
3.4	5	עבודה סוציאלית
2.7	4	פיזיקה
2.7	4	היסטוריה
2.7	4	תקשורת
2.7	4	אילוף כלבים וסוסים
2.7	4	רפואה
2.7	4	הדרכת טיולים
2	3	כלכלה
2	3	מתמטיקה
2	3	מדעי המדינה
1.3	2	משפטים
1.3	2	יוגה
0.7	1	סיעוד
0.7	1	אדריכלות
0.7	1	קרימינולוגיה
0.7	1	עיצוב פנים
0.7	1	עיצוב תעשייתי

אנו רואים מהטבלה שכמעט שליש מהבוגרות והבוגרים למדו והכשירו את עצמם בתחומי האמנות (32%). תחומים נוספים המופיעים בשכיחות גבוהה הם: חינוך, מדעי המחשב, ביולוגיה, פסיכולוגיה, פילוסופיה, סוציולוגיה, הנדסה וספרות.

אקטיביות חברתית פוליטית

קצת פחות מחצי מהבוגרות והבוגרים הגדירו את עצמם כפעילים מבחינה חברתית או פוליטית:

האם את/ה אקטיבי/ת מבחינה חברתית-פוליטית? (n=246)

%	שכיחות	
45.5	112	כן
54.5	134	לא

הכשרה מקצועית ולימודים גבוהים

149 בוגרים ענו על השאלה בדבר הכשרתם המקצועית, כחצי מהמדגם. מכיוון שהגיל הממוצע של הבוגרות והבוגרים הוא 24, יש להניח שרבים מהם עוד לא התחילו או לא סיימו את הכשרתם המקצועית או את לימודיהם.

איזה מקצוע או מקצועות למדת לאחר סיום בית הספר? (n=149)

%	שכיחות	
25.5	38	אמנות, כולל: מוזיקה, תיאוריה וביצוע, מחול, אוריתמיה, ציור ותואר עיוני באמנות
6.7	10	קולנוע
6	9	חינוך
5.4	8	מדעי המחשב
4.7	7	ביולוגיה
4	6	פסיכולוגיה
4	6	פילוסופיה
4	6	סוציולוגיה ואנתרופולוגיה

אימהות	3	3.1
הדרכת טיולים	3	3.1
רפואה	2	2
פרסום ושיווק	2	2
נגרות	2	2
רפואה סינית	2	2
דיילת אוויר	2	2
בישול וקונדיטוריה	2	2
ספרנות	2	2
שלטון מקומי	1	1
הנדסה	1	1
כלכלה	1	1
מזכירה רפואית	1	1
קולנוע	1	1
בנייה/ בנייה אקולוגית	1	1
חקלאות	1	1
קרקס	1	1

התחום המקצועי המוביל בהפרש ניכר הוא חינוך, כמעט 40% מהבוגרות והבוגרים. התחום השני השכיח הוא אמנות לסוגיה השונים (13%) ואחר־כך תחומי התעשייה והעסקים (7%).

אנו רואים מנתונים אלה, שלמרות שיותר משליש מהבוגרות והבוגרים למדו אמנות, תחום העבודה העיקרי הוא חינוך. נראה שגם בוגרים שלמדו אמנות לסוגיה בחרים לעבוד בתחומי החינוך. גם כאן נשאלת השאלה: האם יש בחינוך ולדורף איכויות ואופני הכשרה המכוונים את הבוגרות והבוגרים לעבוד בתחום החינוכי? ואם כן, מה הן איכויות אלו?

אחוז הבוגרות והבוגרים הגבוה שפנה ללימודי אמנות מציב את השאלה: האם ההכשרה שילדים עוברים בכתי ספר ולדורף מנתבת אותם ללימודי אמנות? האמנות היא מרכיב משמעותי ומרכזי בחינוך ולדורף וחוצה את כל שכבות הגיל, הן כאמנות בפני עצמה, הן כמתודה חינוכית והן באווירה הכללית של בית הספר והאסתטיקה הייחודית לו. שאלה זו צריכה להיבחן גם לאור סקרים דומים שנערכו בחו"ל וגם לאורך זמן, בסקרי בוגרים נוספים.

עבודה בעת עריכת הסקר

רוב הבוגרות והבוגרים שלקחו חלק בסקר לא עבדו בתחום או במקצוע שהיו יכולים להגדירו, זאת משום שהיו כנראה צעירים ועדיין לא מצאו את מקומם המקצועי (בתקופת המחקר עסקו הן והם בשירות צבאי, טיולים, עבודות זמניות וכדומה). רק כ־98 בוגרים, כשליש מהבוגרות והבוגרים שהשתתפו בסקר, ענו על שאלה זו.

באיזה מקצוע את/ה עובד/ת כעת? (N=98)

שכיחות	%	
37	37.7	חינוך, כולל מורים, גננות, יועצים ותחומי ניהול חינוכי
13	13.3	אמנות, כולל מוזיקאים ואנשי תיאטרון
7	7.1	תעשייה ועסקים
4	4.1	עבודה סוציאלית
3	3.1	משרתי קבע בצה"ל
3	3.1	מחשבים ותכנות
3	3.1	עיצוב

תואר אקדמי

על השאלה: "איזה תואר אקדמי יש לך?" ענו 55 בוגרים, כשישית מהמשתתפים בסקר. הגיל הממוצע של הבוגרות והבוגרים הוא 24, ואי לכך רבים כנראה לא החלו או לא סיימו את לימודיהם האקדמיים. מתוך בעלי ובעלות התואר, ל-65.5% יש תואר ראשון, ל-25.5% יש תואר שני, ולאחד או אחת יש תואר שלישי.

איזה תואר אקדמי יש לך? (n=55)

%	שכיחות	
65.5	36	ראשון
25.5	14	שני
5.5	3	הנדסאי
1.8	1	שלישי
1.8	1	תעודת הסמכה

עיסוק בנושאים אנתרופוסופיים

הבוגרות והבוגרים שעוסקים היום, בזמן ביצוע הסקר, או שעסקו בעברם בנושאים אנתרופוסופיים, מהווים קצת יותר מרבע מהמשתתפים בסקר, בעוד רובם הגדול לא עסק ולא עוסק בתחומים אלו.

האם עסקת בנושאים אנתרופוסופיים, האם למדת אנתרופוסופיה? (n=247)

%	שכיחות	
26.7	66	כן
73.3	181	לא

בחירה חוזרת בבית ספר ולדורף

כמעט כל הבוגרות והבוגרים שלקחו חלק בסקר 96.4% היו בוחרות ובוחרים שוב ללמוד בבית ספר ולדורף.

אם הייתה לך את הבחירה, האם היית הולכת או הולך שוב לבית ספר ולדורף? (n=251)

%	שכיחות	
96.4	242	כן
2.4	6	לא
1.2	3	אולי

ג. הזמן בבית הספר

הסיבות לבחירה בבית ספר ולדורף

מה היו הסיבות לכך שהמשתתפים והמשתתפות בסקר הגיעו לבית ספר ולדורף? מכיוון שלרוב מתחילה הדרך בחינוך ולדורף בגיל הצעיר, בגן או בכיתה א', הרי שזו החלטה של הורי הילדים. כיצד מבינים הבוגרות והבוגרים היום את החלטת הוריהם לשלוח אותם לחינוך ולדורף?

מה היו הסיבות העיקריות לכך שהוריך שלחו אותך לבית ספר ולדורף? (n=269)

%	שכיחות	
46.1	124	הכרת חינוך ולדורף
24.5	66	אכזבה מבתי ספר אחרים
9.3	25	תמיכה בילדים ובהתפתחותם, יחס חם ואישי לילדים מצד המורים, טיפוח הפן האנושי

המרכיב המשמעותי ביותר בזמן בית ספר

מה היה הדבר החשוב ביותר לבוגרות ולבוגרים, במבט לאחור, במכלול לימודיהם בבית הספר?

מה היה הדבר החשוב ביותר עבורך - לימודית, חווייתית, התנסותית - בבית הספר? (n=301)

%	שכיחות	
28.2	85	יצירה אמנותית, התנסות אמנותית במגוון תחומים
25.3	76	איכות הקשר והתקשורת עם המורים, גישת המורים ויחסם, ליווי המורים
21.3	64	למידה לשם הלמידה והעניין, למידה חווייתית והתנסותית, למידה הוליסטית
12	36	יחסים חברתיים, אווירה קהילתית ורגישות חברתית
8	24	תחושת מסוגלות וערך עצמי
5	15	טיולים וטבע
0.3	1	למידת שיח, שיחות קבוצתיות, שיח עם המורים ובין התלמידים

במבט לאחור רואים יותר מרבע מהבוגרות והבוגרים את ההתנסות האמנותית-יצירתית כדבר המהותי בלימודיהם. קצת פחות מרבע מהם רואים את הקשר האמיץ והחס עם המורים, את הליווי שקיבלו מהם ואת גישתם כדבר החשוב ביותר, קצת יותר מחמישית מהם רואים את הלמידה המשמעותית והחווייתית כדבר החשוב ביותר. תחושת מסוגלות וערך עצמי, הקשר לטבע וטיולים והשיח הקבוצתי מופיעים גם הם, במינוח נמוך יותר. האמנות היא מרכיב משמעותי מאוד בחינוך ולדורף. יצירה אמנותית,

%	שכיחות	
8.2	22	מורים טובים, גישת המורים
4.8	13	איכות הוראה ותהליכים פדגוגיים
6	16	דגש על האמנות, היצירתיות, אומנות ותחומי מלאכת יד
1.1	3	אווירה מקבלת ונעימה

כמעט חצי מהבוגרות והבוגרים מעריכים שהוריהם שלחו אותם לבית ספר ולדורף משום שהכירו דרך חינוכית זו. רבע מהבוגרות והבוגרים מביאים את האכזבה מבתי ספר אחרים כמניע העיקרי של הוריהם. מניעים אחרים: יחס חם ותמיכה בילדים, מורים טובים, איכות הוראה, דגש על אמנות ויצירתיות ואווירה נעימה ומקבלת.

קבלת עזרה פרטנית

רוב הבוגרות והבוגרים לא קיבלו בבית ספר עזרה פרטנית כלל, ופחות מחצי מהם קיבלו עזרה פרטנית בדרך זו או אחרת, לעתים למשך תקופות ארוכות ולעתים קצרות.

האם ניתנה לך במהלך שנות בית הספר עזרה פרטנית בבית ספר? (n=249)

%	שכיחות	
55.4	138	לא
44.6	111	כן

0.8	2	לימוד כשיח, שיחות כיתתיות, הקשבה
0.4	1	חווייה אסתטית, רגש ליפה ולאסתטי, דגש על יופי והרמוניה

כאשר התבקשו הבוגרות והבוגרים לציין את התחומים החיוביים בבית הספר, כמעט שליש מהם (29%) ציינו שוב, כמו בשאלה הקודמת, את תחומי האמנות והיצירה. אנו רואים שתחום זה חוזר בצורה עקבית כתחום מהותי וחיובי בהשקפת הבוגרות והבוגרים. אותה עקביות חוזרת גם לגבי משמעותה של למידה משמעותית ויצירתית (15.55%) וקשר חיובי ותומך עם המורים (13%). תחום נוסף שעולה הוא תחושת השותפות והקהילתיות (11%). תחומים נוספים: עבודה סדנאית, הצגות ומופעים, טיולים וקשר לטבע, תחושת מסוגלות וערך עצמי, ראיית האדם השלם, חווייה אסתטית ולימוד כשיח חברתי.

איזה תחומים של בית ספר את/ה חווה כיום כשליליים? (n=218)

%	שכיחות	
20.2	44	אין מספיק מדעים, תחומים ריאליים, מתמטיקה
13.8	30	אווירת בועה, ניתוק מהחברה הישראלית
8.7	19	אין תחומים שליליים
6.9	15	יחס לא נכון מצד המורים
6	13	אין מספיק דגש על מצוינות והישגיות
4.6	10	הבגרות

יחס אמנותי ודרכי הוראה מלאות יצירה ואמנות מהווים מרכיב מהותי מכיתה א' ועד כיתה י"ב. נראה שעבור חלק גדול מהבוגרות והבוגרים היה פן זה המשמעותי ביותר. גם המרכיב השני בשכיחותו – הקשר החם והתומך עם המורים – הינו חלק מהווי החיים של בית ספר ולדורף. כך גם למידה מלאה עניין והוליסטית, שמהווה את המרכיב השלישי בחשיבותו בסקר.

תחומים חיוביים ושליליים בבית ספר

מה הם התחומים החיוביים ומה התחומים השליליים בבית הספר?

איזה תחומים של בית ספר את/ה חווה כיום כחיוביים? (n=238)

%	שכיחות	
29	69	יצירה, אמנות, ביטוי עצמי, יצירתיות
15.6	37	למידה מלאה עשייה ויצירה, למידה דרך התנסות, למידה לשם למידה
13.0	31	איכות המורים, יחס המורים, ליווי המורים, יחס אישי ותומך
10.1	24	אווירה קהילתית תומכת, תחושת שותפות וקהילתיות, אווירה מקבלת ותומכת
8.4	20	עבודה בסדנאות, הכרת חומרים, ביטחון בעבודה בידיים
8	19	הצגות, מופעים, פרויקטים ועבודת גמר
8	19	טיולים וטבע
4.6	11	תחושת מסוגלות וערך עצמי
2.1	5	ראיית הילד כאדם, גישה הומניסטית, לראות את האדם השלם

המאפיינים החשובים ביותר של בית הספר

על השאלה: מתוך האלמנטים הבאים של בית ספר ולדורף, מה לדעתך, בראייה מנקודת המבט היום, הוא בעל חשיבות? ענו 286 בוגרות ובוגרים. מדובר אם כן במאפיינים של בית ספר ולדורף,³ שאותם היה על הבוגרות והבוגרים לדרג לפי מידת חשיבותם. בטבלה רשומים המאפיינים, מדורגים לפי סדר חשיבותם לאור תשובות הבוגרות והבוגרים: מהחשוב ביותר לחשוב פחות.

לא חשוב	חשוב במידה מועטה	חשוב במידה בינונית	חשוב	חשוב מאוד	
0.8%	1.55%	4.6%	18.2%	74.8%	הפן האמנותי של בית ספר
0.0%	1.2%	8.5%	21.3%	69%	ההצגות
0.0%	0.4%	7%	24.3%	68.3%	מלאכות היד
0.0%	0.8%	9.9%	26.5%	62.8%	תקופות הפרויקטים והעבודה המעשית בתיכון
0.4%	3.9%	12.9%	23.7%	59.1%	שבועות העבודה בתיכון
0.4%	2.9%	12.8%	26.9%	57%	עבודות הגמר
1.2%	2.8%	12.7%	26.7%	56.6%	הפנייה לאדם השלם בסדר היום ובשיעורים
0.0%	2.3%	9.7%	31.7%	56.4%	העיקרון של מחנך כיתה למשך כמה שנים

%	שכיחות	
4.1	9	חסרה רב־גוניות תרבותית
3.7	8	אוריתמיה
3.2	7	טיפול לא נכון בבעיות חברתיות
3.2	7	לימודי תחום הלשון
2.8	6	לא היה חינוך מיני
2.8	6	חוסר קשר ליהדות, לתרבות ישראל
2.8	6	אווירה של התנשאות
1.8	4	מגוון חברתי מצומצם
1.9	4	לימודי הספרות
1.4	3	לימודי האנגלית
0.9	2	חולשה במתמטיקה
0.9	2	בעיה עם ליווי של מחנכת כ"כ הרבה שנים
10.5	23	אחר

בתחומים אותם ציינו הבוגרות והבוגרים כשליליים מופיע במקום הראשון חוסר בלימודי מדעים ומתמטיקה (20%), ניתוק מהוויית החיים הישראלית (14%), יחס לא נכון מהמורים (7%), חוסר דגש על מצוינות והישגיות (6%), ואחר כך עוד נושאים רבים בשכיחות קטנה יותר. מעניין שכמעט 9% מהמשתתפים ציינו שהם לא רואים בעיות או חסרונות בבית ספרם.

בחרו בהם כחשובים וחשובים מאוד). אחר כך באים שני תחומים הקשורים למתודיקה הייחודית של חינוך ולדורף: פנייה לאדם השלם וליווי מחנכת או מחנך (בתיכונים לרוב צוות של מחנך ומחנכת) לאורך שנים ארוכות. חשיבות רבה ראו הבוגרות והבוגרים גם בקבוצה החברתית שנוצרת במהלך שנות הלימודים. עוד שלושה תחומים הקשורים במעשה החינוכי עצמו דורגו כחשובים: תקופות לימוד מרוכזות בתחומי הידע השונים, הערכה אלטרנטיבית והוראה הטרוגנית בקבוצות קטנות. שני הנושאים שקיבלו חשיבות רבה גם כן הם ברכות הבוקר (הפוחות יום לימודים בבתי ספר ולדורף) ושירי תעודה (שירים הנכתבים על ידי המחנכים במקום ציונים בתעודה), מעל 60% ציינו אותם כחשובים וחשובים מאוד.

תחום האוריתמיה – אמנות תנועה ייחודית שצמחה מתוך האנתרופוסופיה ומשמשת כלי מתודי וחינוכי בבתי ספר ולדורף – נראה בעיני רוב הבוגרות והבוגרים כלא חשוב וכחשוב במידה מועטה (43%) או כחשוב במידה בינונית (36%).

אמירות כלליות על בית ספר ולדורף (n=286)

בשאלה הבאה ניתנו לבוגרות ולבוגרים אמירות כלליות על בית ספר ולדורף והם התבקשו לדרגם לפי: נכון מאוד; נכון; נכון במידה בינונית; נכון במידה מועטה; לא נכון. בראש הטבלה האמירות שקיבלו דירוג חיובי גבוה ובתחתיתה אמירות שקיבלו דירוג שלילי.

חשוב מאוד	חשוב	חשוב במידה בינונית	חשוב במידה רבה	לא חשוב	
56%	31.7%	10%	2.3%	0.0%	הקבוצה החברתית של הכיתה לכל אורך שנות בית ספר
49.4%	27.4%	15.1%	5.4%	2.7%	הערכה ללא ציונים ומספרים
45.6%	40.5%	8.9%	3.9%	1.2%	השיעורים ב"תקופות לימוד" ארוכות
36.7%	33.1%	20%	6.5%	2.8%	הלימוד בקבוצות הטרוגניות לכל אורך שנות בית ספר
28.3%	36.8%	20.5%	12.4%	1.9%	חגים ומועדים
25.5%	34%	27.8%	10%	2.7%	ברכת הבוקר, ברכות ושירי תעודה
5.9%	15.7%	35.8%	24.8%	17.7%	אוריתמיה

אותה מגמה שמופיעה בשאלות הקודמות עולה גם בשאלה זו: המאפייני החשוב ביותר לבוגרות ולבוגרים הוא הפן האמנותי בחינוך ולדורף (93% ראו אותו כחשוב מאוד או חשוב). גם חמשת התחומים הבאים אחריו, שדורגו במקום חשיבות גבוה ביותר, קשורים לפן האומנותי-יצירתי: הצגות, מלאכת יד, פרויקטים, שבועות עבודה ועבודת גמר (בין 80% ל-90%

7.0%	11.7%	19.8%	27.2%	34.2%	אל מול אגרסיביות ואלימות של תלמידים היו המורים פעמים רבות חסרי אונים
4.2%	13.5%	18.9%	34.0%	29.3%	פעמים רבות השתעממתי בבית הספר
1.5%	3.1%	5.8%	36.7%	52.9%	היחסים עם המורים היו לדעתי "לוחצים" ואינטימיים מדי

ההתייחסויות כלפי המורים קיבלו את הדירוגים החיוביים ביותר, יותר מ-90% חוו שהמורים לוקחים אותם ברצינות ומכבדים אותם ושהיחסים אתם הם של כבוד הדדי והערכה. גם האמירה "המורים מגלים הבנה לצרכי האישיים" קיבלה כ-90% (נכון ונכון מאוד). יותר מ-90% קיבלה גם הטענה "בשיעורים הייתי יכול להביא את דעותי האישיות". דירוג גבוה מאוד (מעל 80%) קיבלו גם האמירות: "אני מזכיר/ה בשמחה שהייתי תלמיד/ה בבית ספר ולדורף", "השיעור היה לרוב מוכן כראוי" ו"הייתה בבית הספר אווירה של לימוד ללא לחץ והישגיות". בין 70% ל-80% (נכון מאוד ונכון) קיבלו אמירות המתייחסות לתחומי הלימוד: אתגרים בלמידה, מורים מקצועיים ותחומי הלימוד מעניינים ומשמעותיים. קצת פחות מ-70% מהבוגרות והבוגרים ראו את בית ספר כפתוח לדתות השונות. אמירות יותר שליליות על חיי בית הספר קיבלו דירוג שלילי: חוסר אונים של מורים מול אגרסיביות של תלמידים – יותר מ-60% לא

נכון מאוד	נכון	נכון במידה בינונית	נכון במידה מועטה	לא נכון	
71.0%	19.3%	7.7%	1.5%	0.4%	הרגשתי שמורי בית הספר לוקחים אותי ברצינות ומכבדים אותי
69.1%	24.7%	5.4%	0.8%	0.0%	היחסים עם המורים היו של כבוד הדדי והערכה
62.9%	30.5%	4.6%	1.9%	0.0%	בשיעורים הייתה לי אפשרות להביא ולתרום מדעותיי
60.2%	25.9%	8.5%	5.0%	0.4%	אני מזכיר/ה לעתים קרובות ובשמחה שהייתי תלמיד/ה בבית ספר ולדורף
45.2%	43.6%	9.3%	1.9%	0.0%	רוב המורים גילו הבנה כלפי צרכי האישיים
45.6%	40.9%	10.8%	2.7%	0.0%	השיעור היה לרוב מוכן כראוי
42.6%	32.9%	18.6%	5.0%	0.8%	הייתה בבית הספר אווירה של למידה ללא לחץ והישגיות
39.8%	37.8%	15.4%	4.2%	2.7%	הרגשתי שאני מאתגר/ת במישורים שונים בבית ספר
35.5%	35.9%	23.2%	3.9%	1.5%	המורים שלי היו מקצועיים בתחומם
30.1%	40.2%	23.2%	5.8%	0.8%	את רוב תחומי הלימוד ראיתי כמעניינים ומשמעותיים
31.7%	37.5%	20.8%	8.1%	1.9%	חוויתי את בית ספרי כפתוח לדתות השונות

נכון ונכון במידה מועטה (20% נכון במידה בינונית). שעמום בבית ספר כ־65% (לא נכון ונכון במידה מועטה). יחסים עם המורים לוחצים ואינטימיים מדי – כמעט 90% לא נכון ונכון במידה מועטה. לסיכום ההתייחסויות של הבוגרות והבוגרים לזמן בבית הספר, ניתן לראות שהפן האמנותי־יצירתי בולט ביותר בהערכות הבוגרות והבוגרים את לימודיהם ושהם רואים במישור זה את המאפיין המשמעותי והבולט בבית הספר – במיוחד אם מוסיפים אליו מישור קרוב נוסף, והוא היסוד העמלני של עבודת כפיים ויצירה בחומרים שונים בסדנאות המלאכה. עוד מרכיב משמעותי שחוזר בשאלות שונות הוא היחס החם והתומך של המורים והקשר הקרוב עימם. שני מרכיבים אלה עלו גם בצורה בולטת במחקר הבוגרים שעשיתי עשר שנים קודם לסקר זה; מחקר שנערך אומנם במתודות אחרות, אך כאמור העלה תוצאות מאוד דומות.⁴ הצדדים השליליים שעלו מצד הבוגרות והבוגרים לגבי הזמן בבית הספר הם: חולשה במדעים, הרגשה של כוּעָה והסתגרות מהחברה הישראלית, וחוסר בהישגיות ומצוינות.

ד. ההשפעה של חוויית בית הספר על חיי האישיים
האם וכיצד השפיע בית הספר על חיייהם של הבוגרות והבוגרים? בסעיף זה יש ניסיון לבחון השפעה זו, כפי שהיא משתקפת בתשובות הבוגרות והבוגרים. משתפתי הסקר ענו על שאלות בהן הם התבקשו לדרג אמירות שונות על חיייהם האישיים ביחס לזמן בית ספר.

ההשפעה של בית הספר על עיצוב אישיותי (n=286)

בטבלה הבאה מוצגות אמירות המבטאות פנים שונים של אישיות. הבוגרות והבוגרים התבקשו לדרג בחמש קטגוריות – מחיובית רכה עד שלילית רכה – את ההשפעה של החינוך הכיתָספרי על אישיותם.

השפעה שלילית רבה	השפעה שלילית מועטה	לא הייתה השפעה	השפעה חיובית בינונית	השפעה חיובית רבה	
0.0%	1.9%	2.3%	31.5%	64.2%	היכולת שלי כיום לבטא את עצמי ולהביע את דעתי
0.4%	1.2%	5.9%	40.6%	52.0%	היכולת שלי היום לעבד דברים באופן עצמאי
1.2%	0.8%	9.5%	36.4%	52.2%	היכולת שלי להעריך את עצמי, את גבולותיי ואת יכולותיי
0.0%	2.4%	13.0%	40.2%	44.5%	היכולת שלי לחשוב בצורה ביקורתית
0.4%	2.4%	11.5%	44.3%	41.5%	היכולת שלי ליצור שיפוט עצמאי על תחום או נושא
3.2%	4.8%	28.4%	30.4%	33.2%	הכיוון המקצועי שלי
2.0%	7.9%	22.0%	40.2%	28.0%	יכולת להתמודד עם תחומים ונושאים שפחות מעניינים אותי
10.2%	21.3%	53.1%	7.9%	7.5%	היכולת שלי לעבוד עם אמצעי המדיה החדשים

שלוש תכונות נוספות שנראו לבוגרים כסקר כמושפעות במידה רבה או בינונית וחיובית של בית הספר על אישיותם הן: אהבה ללימודים והשכלה (90%), חוויה של מעצב/ת פעיל/ה של חיי (90%) ויכולת לראות בהקשר רחב התפתחויות על פני האדמה (88%).

ההשפעה של בית הספר על יכולותי החברתיות

מה הייתה ההשפעה של בית ספר על היכולות החברתיות של הבוגרות והבוגרים? על כך מעידות התשובות בטבלה הבאה.

השפעה חיובית רבה	השפעה חיובית בינונית	לא הייתה השפעה	השפעה שלילית מועטה	השפעה שלילית רבה	
64.8%	23.0%	10.9%	1.2%	0.0%	יכולתי לתמוך באנשים עם קשיים
50.4%	35.9%	11.3%	2.0%	0.4%	היכולת שלי לפתור משברים יחד עם אחרים
50.0%	36.3%	10.5%	2.7%	0.4%	יכולת לעבוד עבודת צוות
49.6%	33.2%	14.8%	2.0%	0.4%	נכונותי להכיר ולעבוד עם אנשים מתרבויות אחרות
33.2%	35.9%	21.9%	9.0%	0.0%	העניין שלי להתעמת עם דעות אחרות משלי
27.3%	41.8%	23.8%	7.0%	0.0%	העניין בנושאים חברתיים ופוליטיים

מהנתונים עולה באופן ברור שהבוגרות והבוגרים רואים השפעה חיובית רבה עד בינונית על תכונות אישיותיות משמעותיות: יכולת ביטוי (96%), עיבוד עצמאי של דברים (93%), יכולת הערכה עצמית (89%), יכולת חשיבה ביקורתית (85%), יכולת ליצור שיפוט עצמאי (85%). השפעה גדולה גם אם פחותה מקבלות התכונות: התמודדות עם נושאים שפחות מעניינים אותי (68%) והשפעה על הכיוון המקצועי (63%). היכולת לעבוד עם אמצעי המדיה החדשים לא הושפעה מהלימודים בבית ספר לפי רוב הבוגרות והבוגרים (53%), ועל פי שלישי מהם אפילו הייתה לבית ספר השפעה שלילית, מועטה או רבה על תכונה זו.

ההשפעות נוספות של בית הספר על אישיותי (n=286)

תכונות אישיותיות נוספות שנשאלו במחקר מוצגות בטבלה הבאה:

השפעה חיובית רבה	השפעה חיובית בינונית	לא הייתה השפעה	השפעה שלילית מועטה	השפעה שלילית רבה	
57.0%	33.6%	6.6%	2.3%	0.4%	על האהבה שלי ללמד ולהשכיל
56.3%	33.2%	9.0%	1.2%	0.4%	על כך שאני חווה את עצמי כמעצב/ת פעיל/ה של חיי
49.4%	37.3%	11.8%	1.2%	0.4%	על יכולתי לראות התפתחויות מסוימות על פני האדמה בצורה רחבה ובהקשר נרחב

42.1%	34.5%	19.8%	2.4%	1.2%	יכולותיי בתחום היצירה
35.4%	31.1%	25.2%	7.5%	0.8%	יכולתי לתקשר עם אנשים זרים
34.6%	38.6%	23.6%	2.0%	1.2%	עמדה פוזיטיבית כלפי העתיד ומה שיביא עמו
16.9%	44.1%	23.6%	12.2%	3.1%	יכולת לעמוד בלחצים ועומסים

רובם של הבוגרות והבוגרים חושבים שבית הספר השפיע באופן חיובי מאוד על הרגשת הערך העצמי שלהם (65%), עוד רבע מהם חושבים שהוא השפיע עליהם במידה בינונית כמישור זה. יותר מ-50% רואים השפעה חיובית מאוד של בית הספר על ביטחונם העצמי, ועוד שליש רואה השפעה בינונית בתחום זה. 77% מהבוגרות והבוגרים רואים השפעה חזקה ובינונית של בית הספר על יכולותיהם בתחומי היצירה. כ-66% מרגישים השפעה חיובית רבה או בינונית של בית הספר על היכולת לתקשר עם אנשים זרים, כאשר רבע מהם לא רואים השפעה בתחום זה. יותר מ-70% ממשותפי ומשתתפות הסקר חושבים שבית הספר תרם להם במידה רבה או בינונית ביצירת עמדה פוזיטיבית ואופטימית כלפי העתיד. על היכולת לעמוד בלחצים אמרו 44% מהבוגרות והבוגרים שבית ספר השפיע באופן בינוני וחיובי, 17% באופן חיובי גבוה, 24% לא ראו השפעה כל שהיא, ו-15% ראו השפעה שלילית מועטה או רבה.

השפעה רבה מאוד וחיובית רואים הבוגרות והבוגרים על התכונות הבאות: יכולת לתמוך באנשים עם קשיים, יכולת לפתור משברים יחד עם אנשים אחרים, יכולת לעבוד בעבודת צוות, ונכונות לעבוד ולהכיר אנשים מתרבויות אחרות (בכל התכונות הללו, בין 83% ל-88% השפעה חיובית רבה ובינונית). השפעה חיובית רבה, גם אם פחותה, רואים בתכונה: הרצון להתעמת עם דעות אחרות משלי (69%), וכך גם לגבי העניין בנושאים חברתיים ופוליטיים (70% רבה ובינונית). כישורים חברתיים כתכונה המושפעת בצורה חיובית מאוד מחיי בית ספר ולדורף – ולמעשה כתכונה הראשונה והחשובה ביותר מהכישורים האישיים אותה ציינו הבוגרות והבוגרים – עלתה גם במחקר הבוגרים הקודם על מסיימי בית ספר ולדורף הרדוף.⁵ באותו מחקר אני מציע כגורמים מרכזיים להערכה זו את הקשר הבין-אישי העמוק בין המחנכים לתלמידים, את השיבות הקבוצה החברתית בבית ספר ולדורף ואת העיסוק המתמיד והמודע בסוגיות חברתיות, הן במסגרת הבית-ספרית והן בפרויקטים חברתיים מחוץ לבית ספר.

ההשפעה של בית הספר על התפתחותי האישית תכונות אישיות נוספות מוצגות בטבלה הבאה:

השפעה שלילית רבה	השפעה שלילית מועטה	לא הייתה השפעה	השפעה חיובית בינונית	השפעה חיובית רבה	
1.2%	2.7%	5.9%	25.5%	64.7%	הרגשה שאני שווה משהו בעל/ת ערך
0.8%	2.4%	6.7%	31.8%	58.4%	ביטחון עצמי, אני יכול/ה לעשות דברים

השפעה של בית הספר על עמדתו כלפי שימור הסביבה
 ההשפעה של בית הספר על עמדות בנוגע לשימור הסביבה מוצגות בטבלה הבאה:

השפעה שלילית רבה	השפעה שלילית מועטה	לא הייתה השפעה	השפעה חיובית בינונית	השפעה חיובית רבה	
0.0%	0.0%	24.8%	39.8%	35.4%	אחריות כלפי הגנת הסביבה (הפרדת אשפה, הרגלי צריכה, נסיעות)
0.8%	3.5%	37.4%	33.9%	24.4%	תודעה לבריאות (עישון, תזונה)
1.2%	2.4%	37.4%	35.8%	23.2%	ידע אודות מורכבות תהליכי הטבע (השמדת מינים וכו')

בכל שלוש העמדות, "אחריות כלפי הגנת הסביבה", "תודעה לבריאות" ו"הידע שלי אודות מורכבות הטבע" נעות העמדות בין השפעה חיובית רבה – 23% עד 35%, השפעה חיובית בינונית – 34% עד 40%, או אין השפעה – 25% עד 37%. מדברי הבוגרות והבוגרים עולה אם כן, שעבור רובם הייתה השפעה חיובית רבה או בינונית של בית ספר על עמדותיהם כלפי שימור הסביבה והשאלה האקולוגית.

השפעת של בית הספר על קשר ומשיכה אישית לתחומי עניין
 השאלה הבאה עסקה בהשפעת בית הספר על משיכה אישית וקשר לנושאים שונים. חלק מהנושאים היו נתונים (טבלה ראשונה) וחלק היו פתוחים: הבוגרות והבוגרים עצמם היו יכולים לרשום את התחומים שלדעתם בית הספר השפיע עליהם בהקשר של משיכה וקשר (טבלה שנייה).

השפעה שלילית רבה	השפעה שלילית מועטה	לא הייתה השפעה	השפעה חיובית בינונית	השפעה חיובית רבה	
1.6%	3.5%	3.1%	18.4%	73.3%	עיסוק באמנות
0.8%	2.8%	5.1%	26.5%	64.8%	שמחה בטיולים בטבע
0.4%	2.4%	7.8%	27.5%	62.0%	שמחה והנאה ממוזיקה
0.4%	4.7%	25.9%	38.0%	31.0%	עיסוק בספרות
3.7%	6.1%	4.9%	11.0%	74.4%	משיכה אישית לתחומים נוספים שמפורטים בטבלה הבאה

אנו רואים מהטבלה, שגם בתחום זה עולה שוב הקשר החזק של בוגרי חינוך ולדורף לאמנות (יותר מ-90%). תחום משפיע נוסף הוא האהבה והקשר לטבע וטיולים (יותר מ-90%). תחום המוזיקה מודגש וכך גם העיסוק בספרות.

השפעתו של בית הספר על קשר ומשיכה אישית לדברים נוספים שהבוגרות והבוגרים רשמו:

השפעה חיובית רבה	השפעה חיובית מועטה	לא הייתה השפעה	השפעה שלילית מועטה	השפעה שלילית רבה	
	12				אמנות ויצירה, יצירתיות
1	9	1			אמונה בעצמי, קבלה עצמית
	6				אהבת למידה הנאה מלמידה
	5				יחסי אנוש טובים, יכולת ליצירת קשר, עניין באדם, יכולת שיחה
	3		2	1	תשתית לתפיסת עולם הומניסטית, כבוד לאדם באשר הוא, קבלת האחר
	3				עניין בעולם, בתחומי ידע
	2				חיבור לעולם הרוחני, זיקה רוחנית
	2		2	1	זיקה למדעים
	2				רב תחומיות, שאיפה לאדם השלם
	1				אהבת הארץ
	1				זיקה לחינוך
	1				זיקה למדעי הרוח
	3		2	1	אחר

כאשר התבקשו הבוגרות והבוגרים לדרג בעצמם את התחומים בהם השפיע עליהם בית הספר, הם ציינו קודם כל את האמנות, מוטיב שעולה שוב ושוב במחקר זה, ואחר-כך את התכונה של קבלה עצמית ואמונה בעצמי, אהבה ללמידה, קשרי אנוש, יכולת שיח ועניין באנשים. כל אלה הם מוטיבים שעלו גם במחקר הבוגרים האיכותי. הנושאים הנוספים שעלו הם: עניין בעולם, תפיסת עולם הומניסטית, זיקה לפן הרוחני, זיקה למדעים, תפיסה רב-תחומית, אהבה לארץ, חינוך, מדעי הרוח.

ה. דגשים לעתיד בית הספר

כשאלה הבאה נשאלו הבוגרות והבוגרים לדעתם בקשר לעתיד של בית ספר ולדורף כפי שהם היו רוצים לראותו. התשובות מסודרות לפי סדר השכיחות, מהגבוה ביותר לנמוך.

מה הם לדעתך האתגרים החשובים ביותר שעומדים בפניו בתי ספר ולדורף כיום? (n=211)

%	שכיחות	
34.6	73	פתיחת הדלת לאנשים מרקע תרבותי וסוציאקונומי אחר, לאוכלוסיות מוחלשות, הנגשה כלכלית
26.5	56	עבודה נכונה עם תחומי הטכנולוגיה, מדיה וכדומה
12.3	26	אתגר ההשתנות והגמישות, פחות נוקשות, שאלת שאלות וראיית החדש
8.5	18	רלוונטיות לעולם המודרני
3.8	8	לימודי מדעים

שכיחות	%	
7	3.3	הכוונה למעורבות חברתית, יוזמה וחשיבה ביקורתית
5	2.4	הכלת ילדים עם קשיים
5	2.4	איכות המורים
4	1.9	שמירה על אינטימיות ויחסים קרובים
3	1.4	שאלת המיניות
2	0.9	אקולוגיה
2	0.9	לימודי ערבית
1	0.5	מצינות והישגיות
1	0.5	ערכים יהודים / ציונות

יותר משליש מהבוגרות והבוגרים (34.6%) רואים את האתגר הגדול של חינוך ולדורף בהנגשת זרם חינוכי זה לאוכלוסיות מוחלשות או מרקע סוציו-אקונומי נמוך. מבחינה היסטורית התפתחו בארץ בתי ספר ולדורף, החל מסוף שנות ה-80 של המאה שעברה, במקומות מבוססים יחסית, כאשר בדרך כלל היה הגורם המשמעותי לייסודם קבוצות הורים חזקים ובעלי תודעה ויכולת.⁶ הבוגרות והבוגרים הלוקחים חלק בסקר למדו בבתי ספר מסוג זה: "הרדוף", "אורים" ברמת השרון, "זומר" ברמת גן, "אדם" בירושלים, ו"אשל הנשיא" בבאר שבע (ראו סעיף א.4). רק בשנים האחרונות החל חינוך ולדורף להתפרש גם אל מקומות יישוב ושכונות ביישובים בהם יש אוכלוסייה מוחלשת יותר. מכאן שבוגרי בתי ספר אלה, משתתפי הסקר, רואים בהמשך מגמה זו את האתגר הגדול ביותר של זרם חינוכי זה אליו השתייכו.

יותר מרבע מהבוגרות והבוגרים (27%) רואים את האתגר הגדול העומד מול חינוך ולדורף בשילוב של טכנולוגיה ומדיה והתמודדות נכונה עם האתגרים שהן מציבות. היחס של חינוך ולדורף לטכנולוגיה ככלל ולמדיה בפרט הנו אמביוולנטי.⁷ במיוחד בגיל הצעיר יש ניסיון לטפח איכויות של תנועה, פעילות, משחק חופשי, מגע עם חומרי העולם דרך כמה שיותר חושים, וכן קשר אנושי ישיר. מכאן שבגני ולדורף ובכיתות הראשונות של בית ספר יסודי אין בחינוך ולדורף אמצעים טכנולוגיים ולא עושים שימוש במדיה כלל. החל מסוף בית הספר היסודי ובתיכון, עם התבגרות הילדים, גובר השימוש באמצעים טכנולוגיים.⁸ מתשובות הבוגרות והבוגרים עולה שאצל יותר מרבע מהם, הקשר לטכנולוגיה ולמדיה שהם חוו נתפס כלא מתאים לתקופה. נראה שיש פה משוב חשוב לתנועת חינוך ולדורף. 12% מהבוגרות והבוגרים ראו ברמה כללית ולא מפורטת את הצורך בהתחדשות של תנועת חינוך ולדורף. גם כאן ישנה אמירה משמעותית למובילי התנועה. הסעיף הבא יבחן אמירה זו בצורה יותר מפורטת. לכך אפשר לצרף את הטענה שעל בית ספר ולדורף להיות יותר מתאים לרוח הזמן ויותר רלוונטי (8.5%). הנושאים הבאים עלו גם הם בהקשר זה של אתגרי בית ספר ולדורף להווה ולעתיד, אבל קיבלו אחוזים נמוכים בהרבה (בין 1% ל-4%): לימודי מדעים, הכוונה למעורבות חברתית, יוזמה וחשיבה ביקורתית, הכלת ילדים עם קשיים, איכות המורים, שאלת המיניות, שמירה על אינטימיות ויחסים קרובים, אקולוגיה, לימודי ערבית, מצינות, וכן הישגים וערכים יהודיים.

ו. האם את/ה רוצה לומר לנו משהו?

בחלק זה של השאלון יכלו הבוגרות והבוגרים לרשום בצורה חופשית ופתוחה דברים שחשוב להם לומר למחברי הסקר. בדבריהם עלו הקטגוריות הבאות:

חויית בית ספר מאוד חיובית והכרת תודה

"אני גאה ומקפידה לספר שלמדתי בחינוך אנתרופוסופי; אני אסירת תודה על ההזדמנות שניתנה לי ללמוד בבית הספר בהרדוף"; "אני חושבת ש־12 שנותיי בחינוך האנתרופוסופי עיצבו אותי לאדם, להורה, ולעובדת שאני היום"; "אני חושבת שזה הדבר הכי טוב שקרה לי בחיים. בית הספר עיצב את האישיות שלי"; "אני מרגישה שהדבר הכי טוב שקרה לי בחיים זה ללמוד בחינוך ולדורף"; "אני שמחה שגדלתי בחינוך ולדורף; בזכות בית הספר והמורים שלי יש לי אמון בעצמי ובעולם"; "אני תופסת את התקופה שלי בבית ספר האנתרופוסופי כחיובית וחשובה מאוד"; "יום יום אני מודה על החינוך שקיבלתי והדרך בה גדלתי! המקום ששינה את חיי ואין יום בו אני לא מודה לאמא שלי שהחליטה להכניס אותי לחינוך ולדורף." החוויה הבסיסית מבית הספר של רוב הבוגרות והבוגרים שלקחו חלק בסקר היא מאוד חיובית: גאווה, הכרת תודה, חיוביות ועוד. תחושות אלה עלו גם ממחקר בוגרים קודם על בית ספר ולדורף.⁹ הן נמצאות גם בהלימה עם מחקרי בוגרים בינלאומיים על בוגרי חינוך ולדורף.¹⁰

שינוי דרוש

"לדעתי, בתי הספר האנתרופוסופיים צריכים לעבור ריענון, מעבר לחוקיות, יותר דגש על חופש הבחירה וחופש הביטוי תוך שמירה על דרכי הלימוד היצירתיות"; "אין לי שום ספק שהדרך החינוכית במהותה

היא נכונה, אבל יש לטעמי צורך להתאים אותה גם למציאות הסובבת אותנו כיום"; "השאלה המרכזית שמעסיקה אותי בתחום של חינוך ולדורף היא איך פותחים את דלתות בית הספר גם לנוער המורכב יותר, שמגיע מבתים מורכבים שאין להם בהכרח את האמצעים, ושומרים על הייחודיות והאמת של ולדורף"; "נדרשת התפתחות מתמדת של לימודי ולדורף"; "אני מקווה שבעתיד בתי ספר ולדורף יהיו פתוחים לכלל האוכלוסייה." כפי שעולה גם בסעיף ה', בוגרים רבים מרגישים אומנם הכרת תודה והערכה כלפי בית הספר, אך במקביל רואים שיש לערוך בו גם שינויים, ובמיוחד בכיוון של התחדשות והתאמה הן לאוכלוסיות פחות מבוססות כלכלית והן לעידן הטכנולוגי.

האדם במרכז

"שמחתי שפעם ראשונה שהגעתי למקום חדש בחיי זה היה למקום חם שמחפש לראות כל אדם ואדם והצרכים הספציפיים שלו בתוך מערכת יותר גדולה"; "אנשי רוח וחינוך שרואים אותך, מכוונים אליך ורוצים בטובתך"; "המורים הסתכלו עליי כעל בן אדם ולא כציון"; "על החשיבות הרבה שיש בהתחשבות בקשיים האישיים של כל תלמיד ותלמידה, ובעיקר בהנחה שציונים אינם בהכרח מגדירים את מי שאני ואת יכולותיי"; "תודה גדולה שחיה בתוכי על המון אהבה, השקעה וראייה של מורי אותי כאדם שלם, על יצירת מרחב עבורי שבו יש אנושיות, שבו אפשר לנשום." בהתאמה הן עם סעיף ג.6, הן עם מחקר הבוגרים הישראלי הקודם והן עם מחקרי בוגרים מחו"ל,¹¹ אחד הדברים שבוגרי בית ספר ולדורף מעריכים יותר מכל הוא העמדת האדם השלם, הילד עצמו על ישותו הרחבה ביותר, במרכז ההתרחשות החינוכית. זהו גם פן חשוב ביותר בעקרונות חינוך ולדורף, אולי הראשון שבהם,¹² והנה הוא גם בא לידי ביטוי בדברי הבוגרות והבוגרים.

הבדל בין היסודי לתיכון

"בבית הספר היסודי זה הייתה חוויה נהדרת. כשהתבגרתי אז קצת פחות"; "עזבתי את הבית ספר בכיתה ח' כי הרגשתי שלהמשיך עם אותם הילדים לתיכון זה יותר מדי בשבילי ומעיק עלי"; "אני חושב שהבית ספר היסודי היה מעצים מגדיל מעשיר ואני עדיין בקשר קרוב עם המחנך מהיסודי אך התיכון עוד לא מצא כיוון"; "ראוי לציין שיש פער מהחוויה בתיכון וביסודי".

כמה וכמה בוגרים ציינו את הפער שקיים לדעתם בין היסודי והתיכון. מבחינתם, החוויה בבית הספר היסודי הייתה מעצימה ומטפחת ופחות מכך בתיכון. ראוי לציין, שבמחקר הבוגרים שנערך בשנת 2013 עלו גם היגדים מהכיוון השני: הערכה גדולה דווקא לחוויה הלימודית והחינוכית בתיכון, לעומת אכזבה מסוימת מבית הספר היסודי.

מחנך שמונה השנים

"אני חושב שצריך להיזהר עם המורה לשמונה השנים שבחינוך"; "אני חושבת שביסודי צריך להחליף מחנך באמצע או להכניס מחנך מלווה קבוע, כדי שלא ייווצר מצב בו תלמיד מבלה המון שנים עם מחנך שהוא לא מסתדר אתו"; "האם אני חושבת שהחינוך לאורך שנים בעל חשיבות רבה? בהחלט, אך זה גם מסוכן".

אחד העקרונות של חינוך ולדורף בגיל בית הספר היסודי הוא ליווי לאורך תקופה ארוכה, של כמה שנים, של מחנך הכיתה את כיתתו, לעתים לכל תקופת בית הספר היסודי מכיתה א' ועד כיתה ח'. הדעות בקרב קהילת ולדורף, בוגרים, הורים ומורים, הן בארץ והן בחו"ל, חלוקות בנקודה זו. בסקר אנו שומעים את הקולות של כמה וכמה בוגרים שאינם רואים באופן חיובי מגמה זו. במחקרי בוגרים אחרים עלו גם הדעות השליליות וגם החיוביות מעיקרון זה.¹³

חולשת המדעים

"תחושתי (הנתמכת על ידי המציאות) היא שהלימוד הבלתי מסודר של מקצועות המדעים וברמה כה נמוכה סגר בפניי דלתות כאשר רציתי לבדוק את הדרכים שמאחוריהן"; "רק להדגיש את החוסר במדעים, שלדעתי מהווה מקום חשוב בהתפתחות החשיבה והמאמץ של החשיבה".

הנושא של חולשה מסוימת בלימודי המדעים המדויקים עלה הן בסקר הנוכחי והן במחקר הבוגרים. אני מייחס זאת קודם כל למגמה הומנית-אמנותית בבית הספר בהרדוף, בשנותיו הראשונות. צריך לזכור שרוב הבוגרות והבוגרים שלקחו חלק בסקר יצאו מהרדוף, שהיה בית הספר הראשון עם תיכון והגדול ביותר עד היום.

חשיבות היוזמה והיצירה

"אחת החוויות שנשארו איתי, זו האפשרות ליצור וליזום באופן פעיל את מה שרציתי כחלק מהחוויה הלימודית"; "יש את האפשרות להתבטא ולקחת יוזמה, לאהוב את הטבע ואומנות, לאהוב ללמוד".

אחד הדברים שעולים שוב ושוב במחקרי בוגרים של בית ספר ולדורף הוא החופש שהרגישו הבוגרות והבוגרים ליזום, ליצור ולעבוד בצורה חופשית ועצמאית על פרויקטים שונים, הן לימודיים והן מעשיים ואמנותיים.

חשיבות הפרויקטים, סדנאות, עבודה

"זוכרת בעיקר את הפרויקטים המעשיים, העבודה בסדנאות שמאוד נהניתי ממנה, שבועות עבודה, תקופות הצגה".

חשיבות רבה מקנים הבוגרות והבוגרים לפרויקטים מעשיים ואמנותיים שהיו חלק מסדר היום בבית הספר. העבודה בפרויקטים

משולבים על נושאים שונים מהווה חלק משמעותי בהוויית הלמידה של בית ספר ולדורף. מדובר הן בפרויקטים לימודיים-עיוניים, הן בפרויקטים המשלבים פן עיוני ופן מעשי-אמנותי והן בפרויקטים מעשיים-אמנותיים. בכל מחקרי הבוגרים ציינו המשתתפים את החשיבות הרבה של עבודה זו בפרויקטים.

הקושי לצאת אל העולם

"מסביבי ראיתי מגמה של בוגרים היוצאים אל העולם, נכווים מהיחס של העולם אליהם כלא מיוחדים"; "אני חושבת שלחיות בכועה זה לא דבר טוב וזה התחושה שנוצרה לי מבית הספר. ולצאת ממנה היה שוק עבורי באופן אישי. בהרבה מוכנים בית הספר לא הכין אותי למציאות הקשה יותר."

הקושי לצאת אל העולם, להתחבר להוויית חיים ומציאות שונה ואחרת מבית הספר, עולה בדבריהם של כמה וכמה בוגרים. חשוב לציין שבנושא אין תמימות דעים בקרב הבוגרות והבוגרים וישנן דעות מנוגדות וסותרות.¹⁴

הקניית יכולות רב-תחומיות

"ותמיד אנשים תוהים מאיפה אני כל כך רבת יכולות." בית ספר ולדורף יוצר סביבה לימודית מאוד מגוונת, רבת פנים, בה יש מקום רב הן ליכולות מעשיות כמו נגרות, נפחות, צורפות, קדרות, בנייה ועוד, הן ליכולות אמנותיות מגוונות כמו שירה, מוזיקה, תיאטרון, ציור, פיסול, תנועה וריקוד, והן ליכולות אקדמיות הכוללות את תחומי הידע המקובלים.¹⁵ סביבה לימודית רבת פנים ומגוונת זו באה לידי ביטוי בדברי הבוגרות והבוגרים, בכך שהם מרגישים את עצמם בעלי יכולות רבות ובתחומים שונים.

ז. סיכום ומבט להמשך

במסגרת סקר בוגרי בית ספר ולדורף שנערך בגרמניה לרגל 100 שנה לחינוך ולדורף, נערך סקר מקביל בישראל. הסקר התבסס על השאלון הגרמני וענו עליו כ-300 בוגרות ובוגרים של 6 בתי ספר ולדורף הכוללים גם גן, גם בית ספר יסודי וגם תיכון. הגיל הממוצע של הנחקרים הוא 24, מספר השנים הממוצע שביקרו בבית ספר ולדורף הוא 9, מועד סיום בית ספר עבור רוב המשתתפים היה סוף י"ב ושל חלקם סוף כיתה ח'. כמעט שני שלישי מהמשתתפות בסקר היו נשים. רובם הגדול של הבוגרות והבוגרים העדיף להגדיר את עצמו כחסרי דת.

תחום הלימוד וההכשרה השכיח של הבוגרות והבוגרים המשתתפים בסקר הוא האמנות על סוגיה השונים (יותר משליש), כאשר תחום העבודה השכיח הוא חינוך (כ-40%) ואחריו אמנות (13%) ואח"כ עסקים (7%). כרבע מהבוגרות והבוגרים מעידים על עצמם שהם עוסקים בתחומי האנתרופוסופיה וכמעט כולם (97%) היו חוזרים שוב על ההחלטה ללמוד בבית ספר ולדורף. רוב הבוגרות והבוגרים לא קיבלו עזרה פרטנית בבית הספר (55%). הסיבות העיקריות להיותם בבית ספר ולדורף היו לדעתם: היכרות של הוריהם עם שיטת חינוך זו, אכזבה מבתי ספר אחרים וההתמקדות בילד ובעיצוב אישיותו.

במבט לאחור רואים הבוגרות והבוגרים את המרכיב המשמעותי ביותר בבית ספרם באמנות, ביצירה ובקשר העמוק והתומך עם מוריהם. כך הם גם רואים את הפן החיובי של תקופת לימודיהם, קודם כל בעיסוק באמנות וביצירה ואחר כך בלמידה משמעותית והוליסטית, בקשר החם עם המורים ובקהילה התומכת שנוצרה בבית הספר. הפן השלילי של בית ספר, לדעת הבוגרות והבוגרים, קשור בחוסר

בלימודי מדעים וטכנולוגיה ובניתוק של קהילת בית ספר מהחברה הישראלית – ממצאים שנמצאים בהלימה עם מחקר הבוגרים האחרון שנעשה על בוגרי ולדורף.

כאשר נשאלו על המאפיינים המשמעותיים של בית הספר, עלו גם כאן האלמנטים של אמנות ויצירה, של פרויקטים ויצירה בסדנאות המלאכה, של מתודות הוראה הוליסטיות ושל חוויית למידה משמעותית ומשמעות הקבוצה החברתית. הבוגרות והבוגרים הזדהו עם אמירות כלליות על תקופת בית הספר שנגעו בעיקר בקשר החם והתומך עם מוריהם וכל הקשור בכך.

הבוגרות והבוגרים ראו השפעה של תקופת בית הספר על עיצוב אישיותם בהקשר של יכולת ביטוי, עצמאות, חשיבה ביקורתית, שיפוט עצמאי ואהבה ללימודים והשכלה. כמו כן, הם ראו השפעה חיובית של בית הספר על יכולתם ליצור קשרים חברתיים ועל יכולות חברתיות שונות, ממצא שגם הוא נמצא בהלימה עם מחקר הבוגרים האחרון. כאשר נשאלו הבוגרות והבוגרים על דעתם לגבי עיצוב עתיד של חינוך ולדורף, עלו הנושאים של הנגשת חינוך זה לכל שכבות האוכלוסייה, שילוב של טכנולוגיה ומדעים בצורה טובה יותר והתחדשות באופן כללי. ממצאי הסקר העיקריים נמצאים בהתאמה למחקר הבוגרים האחרון שנערך על בוגרי חינוך ולדורף. לשם ביסוס וקבלת תמונה רחבה יותר יש להשוות את תוצאות הסקר בישראל לסקרים שנערכו על בוגרי בית ספר ולדורף במדינות אחרות. כמו כן דרוש, להערכתנו, מחקר איכותי נוסף על בוגרי חינוך ולדורף כדי לבחון היבטים יותר רגישים ועדינים של הנושא.

רשימת מקורות

אדמונדס, פ. (2003). מבוא לחינוך ולדורף - מדריך להורים. תל-אביב: הומני.

גולדשמידט, ג. (2010). עולמה של הילדות. הרדוף: הוצאת הרדוף.

גולדשמידט, ג. (עורך) (2016). עקרונות ויעדים של תוכנית הלימודים בחינוך ולדורף. הוצאת הפורום הארצי לחינוך ולדורף.

גולדשמידט, ג. (2019). מדוע עלינו לשחרר את ילדינו ממדיה אלקטרונית בגנים ובבתי הספר. עיונים בחינוך, גיליון מס. 19, 600-585.

גולדשמידט, ג. (2020). חינוך אנתרופוסופי. תל אביב: רסלינג.

גולדשמידט, ג. (2020). שלושה זרמים בחינוך אלטרנטיבי – השוואה פילוסופית, פדגוגית ומעשית. במעגלי החינוך, גיליון מס' 9, כסלו תשפ"א.

זקס, ש. (1984). טיפוח הגרעין התקין של הילד. תל-אביב: פפירוס.

שטיינר, ר. (2007). חינוך הילד לאור מדע הרוח. תל אביב: מיכאל.

Goldshmidt, G. (2017). On The Unique Place of Art in Waldorf Education. *European Journal of Education Studies*. Volume 3, Issue 8, p 36 – 50.

Hofrichter, H. (2002). *Waldorf: The Story behind the Name*. Stuttgart: Freies Geistesleben.

Mitchell, D. & Douglas G. (2007). *Survey of Waldorf Graduates, Phase 2*. Research Institute for Waldorf Education. Wilton, New Hampshire.

Randoll, D. & Barz, H. (2007). *Bildung und Lebensgestaltung ehemaliger Schülervon Rudolf Steiner Schulen in der Schweiz*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Randoll, D. & Peters, J. (2021). *Wir waren auf der Waldorfschule – Ehemalige als Experten in eigene Sache*. Basel: Beltz*Juventa.

1. Randoll & Peters, 2021.

2. חוזר מנכ"ל ינואר 2017 - טבת התשע"ז.

3. גולדשמידט, 2010; גולדשמידט, 2020.

4. גולדשמידט, 2013.

5. ש.ם.

6. ש.ם.

7. ש.ם.

8. ש.ם.

9. ש.ם.

10. Randoll, & Barz, 2007; Mitchell, & Douglas, 2007.

11. Randoll, & Barz, 2007; Mitchell & Douglas, 2007.

12. שטיינר, 2007.

13. גולדשמידט, 2013; Randoll, & Barz, 2007; Mitchell & Douglas, 2007.

14. גולדשמידט, 2013.

15. אדמונדס, 2003; שטיינר, 2007.